ISSN No : 2230-7850 Impact Factor : 5.1651 (UIF) Volume : 9, Issue : 5, June- 2019

IndIan StreAms ReseaRch JouRnal

साठोत्तरी मराठी साहित्य

ik-Mk- l/khj Hkxr
lg;kxh ik/;kid] ejkBh foHkkx ie[k
Hkxorjko foKku egkfo|ky; ,VkiYyh ft-xMfpjksyh-

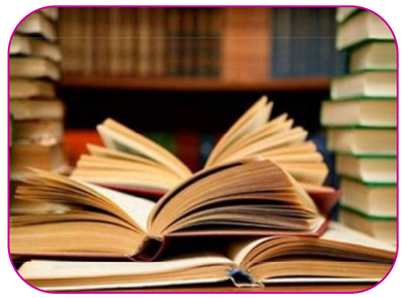

मराठी साहित्याच्या संदर्भात १९२० हे वर्ष विशेष महत्वाचे आहे नव्या युगाला †Ö¸³ा होऊन साहित्याच्या इतिहासात एका नव्या कालखंडाची सुरूवात –ााली.या Ûúô»ÖÜÖ›ÖÓ"Öß ÃÖ°Öþ¾ÖÖŸÖ,†Ö¸³Ö²ादु म्हणजे पहिल्या महायुध्दाचा शेवट (१९१४ - 1918) ´ÖÖ®Ö»ÖÖ •Öातो. या महायुध्दानंतर महाराष्ट्रातील जीवनात राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतीक, Ã¾Öºþ¯ÖÖ"ÖÖ ²Ö¤ü»Ö –ााला.या युध्दाने सर्व जगाला होरपळून काढले.याचे परिणाम जागतिक ÃÖŸÖ¸üÖ¾Ö¸ü ÆüÖß –ााले.रशियात क्रांती –ÖÖ»Öß.मार्क्स व फ्रॉइड यांच्या विचारांचा प्र³ाव साहित्यावर पडला सर्व जग ढवळून निघाले.त्याचे पडसाद मराठी साहित्यावर उमटले.या युध्दामुळे मराठी साहित्यात मोठे ²Ö¤ü»Ö 'Ö›ü®Ö †Ö»Öê.<Ûú»ÖÞÖ"Ö Æü Ûúô»ÖÜÖ›üÖ ¯Ö׸ü|वर्तनाच्या घडामोडीच्या ¥Â™ü߮ÖÖ ´ÖÆü¢¾ÖÖ"ÖÖ †ÖÆêü.

‡ÝÖ•Öß ×¿ÖõÖÖÞÖÖ´ÖãôÖê †Ö×Þ֐ ³ाषेमुळे हे घडले.मानवाला साहित्याने केंद्र²िदु मानले.या आधुनिक दृष्टिकÖ®ÖÖ"ÖÖ †Ö×¾ÖÂÛúÖ¸ü Ûúú¸üÞÖÖ¸ü Ûúê¾Ö»Ö Ûúú¿ÖêÃÖÖ , Æü׸ü³ÖÖ‰ú †Ö¯ÖꙟÖê ,†ÞÞÖÖÃÖÖÆêü²Ö ×Ûú»ÖÖÃÖÛú¸ü,¸üÖ.ŸÖÖ.ŸÖÖ›üÛêú¸ü,²ÖÖ»Ö ÛúÖ´ÖÛÖ्ÖÖ Š¤ü²ारे यांच्यासारखे अव्वल दर्जाचे साहित्यिक मराठीत होते.तर खाडिलकर ,वा.ल.जोशी,श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर यांनी मराठीत कसदार लेखन केले.साहित्याच्या क्षेत्रामध्ये बदल होऊ लागले नवनवीन विचारप्रवाह आलेत.त्यांनी मराठी साहित्याला नवा आशय अ³िव्यक्ती दिली.अर्वाचीन साहित्यातू®Ö †Ö–Ö×®ÖÛúŸÖÖ ×¾Ö¾Öê¿ÖÖ¾ÖÖ¤ü ¯ÖÖ®Öúú™ü ÆüÖêŸÖÖ®ÖÖ ×¤üÃÖŸÖê.जेव्हा मध्यमवर्ग समाजाच्या सर्व क्षेत्रात अग्रेसर होता.या वर्गातूनच पुढे आलेल्या लेखकांनी राजकिय जागृतीसाठी आपली »ÖêÜÖÞÖß "ÖÖ»Ö×¾Ö»Öß.×™ôÖÛú®Öß ' ÛúêÃÖ¸üß ' ŸÖ®Öê •Ö ×»ÖÆü»Öê ØÛú¾ÖÖ ×¿Ö¾Ö¸üÖ´Ö¯ÖÓŸÖ ¯Ö¸üÖÓ•Ö¯ÖêµÖÖ®Öß ' ÛúÖôÖ ' ¯Ö¡ÖÖŸÖ®Öê •Ö ×»ाहिले त्यामागे शुध्द स्वातंत्र्याचे ¯Ö×Ÿ¯ÖÖ¤ü®Ö Ûú¸üÖ Æü ÆüŸÖ ÆüŸÖÖ.ØÛú¾ÖÖ ÃÖÖ´ÖÖ×•ÖÛú ¯ÖÏ²ोधनासाठी लोकहितवादी , फुले ,आगरकर , न्या रानडे इत्यादी लेखकांनी वाणी आणि लेखनी राबवली.छ या काळामध्ये साहित्यातून राजकिय स्वातंत्र्याची व सामाजिक स्वातंत्र्याची चळवळ राबवली.राजर्षी शाहू महाराज, Ûú´ÖÔ¾Öß¸ü ³ाऊराव पाटील यांनी सामाजिक व शैक्षणिक उपक्रम सुरू करून ²हुजन समाजाला जागृत करण्याचे आणि त्यांच्यामध्ये ¯Ö׸ü¾ÖŸÖÔ®ÖÖ"Öß ³ÖÖ¾Ö®ÖÖ ×®Ö´ÖÖÔÞÖ Ûú»Öß.

साहित्याच्या क्षेत्रामध्ये डॉ.केतकर,वा.म.जोशी ,ना.सी.फडके , वि.स.खांडेकर , भा.वि.वरेरकर , ग.त्र्यं.माडखोलकर इत्यादी Ûú¤ü²Ö¸üßÛú¸ü ´ÖÆüÖ®Ö ÃÖÖ´ÖÖ ¸ü †Ö»Öê.Ûú¾Öß ´ÖÆüÖ®Ö "Ö¦ü¿ÖêÜÖ¸ü, ³ÖÖ.¸üÖ.ŸÖÖÓ²ो , माधव जूलियन , यशवंत गिरिश यांनी ठसा उमटविला.वरेरकर ³ÖÖ.®ÖÖ.•ÖÖ¿Öß , ¾ÖÖ.¾ÖÖ.³ोळे , श्री.वि.वर्तक, प्र.के. अत्रे ,अनंत काणेकर ,मो.ग.रांगणेकर इत्यादी नाटकÛúÖ¸ü ®ÖÖ.ÃÖß. ±ú›üÛêú, ×¾Ö.ÃÖ.ÜÖÖ›üÛêú¸ü ,य.गो.जोशी, वि.वि.²ोकिल इत्यादी कथाकार आणि कादं²Ö¸üßÛú¸ü ÛúúÖÛúúÖ ÛúúÖ»Ö»ÖÛú¸ü , ÁÖß.´Ö.´ÖÖÃÖ¡Ö²Ö¬Öê¤ü , ¤ü.Ûú.ÛúúÖôÛú¸ü ,¿Ö•Ö¾ÖÖ»ÖÛú¸ü ,>Ö.²ÖÖ²ÖÖÃÖÖÆêü²Ö †Ö²ेडकर इत्यादी नि²ंधकार अशा अनेक साहित्यिकांचा समावेश या कालखंडात होतो.या विचारवंतानी नवविचारांचा आविष्कार आपल्या साहित्यातून केला.

याच काळात पुढे मार्क्सवाद सामाजिक जीवन चिंतनाचा मूल³ूत विचार घेवून मराठी साहित्यात आला. ´ÖÖÆÖ¸üÖÂ™ÒüÖ»ÖÖ ´ÖÖŒÃÖÔ¾ÖÖ¤üß तत्वप्रणालीचा पहिला परिचय करून देण्याचे श्रेय कॉ.श्रीपाद डांगे यांच्याकडे जाते.मानवी जीवनामध्ये आमूलाग्र परिवर्तन हे मार्क्यवाद व गांधीवाद या दोन्ही विचारांचे कार्य होते.या काळामध्ये मार्क्सवादी विचारप्रणालीमध्ये महाराष्ट्रात जोर पकडला.लालजी पेंडसे यांचे ' साहित्य आणि समाजजीवन ' हे मराठी साहित्याची समीक्षा करणारे पुस्तक मार्क्सवादी ³Ö×´ÖÛúŸÖ®Ö ×»Ö×ÆüÆü»Öê ŸÖÖ»Ö.´ÖÖŒÃÖÔ¾ाादी समीक्षेचा पाया मराठीत या पुस्तकाने घातला.गं.बा.सरदार , दि.के.बेडेकर , बा.रं.सुठंणकर ,पां.वा.गाडगीळ, प्रभाकर पाध्ये , पु .य. देशपांडे हे या काळातील मार्क्सवादी विचारवंत होते . या मार्क्सवादी विचाराने मराठी साहित्याला प्रथम वास्तवाचे ³ान दिले.तर फ्रॉइड व रसेल यांच्या विचारांचा ¯ÖÏÃÖÖ¸ü

Ûú¸ÞÖÖ¸Ö ŸÖºÞÖÖ“ÖÖ ŸÖ™ü ÃÖ´ÖÖ¸ü †Ö»ÖÖ. ²ट्रॉन्ड रसेल हा या काळातील मोठा तत्वचिंतक होता.तर प्रì‡>ü Æü ´ÖÖ®ÖÃÖ¿ÖÖÃ¡ÖÖ“ÖÖ ŸÖÖŸÜ¾ÖÖ“ÖŸÖÛú होता.या दोघांच्या विचारांचा प्रभाव मराठी मनावर –ााला.हया कालखंडातील साहित्यविषयी वा.ल.कुलकर्णी यांनी पुढीलप्रमाणे विचार मांडले आहेत." ... हया कालखंडात साहित्याच्या क्षेत्रात ज्या नव्या मूल्यांचा उदय होत होता,ती मुल्ये वरून दिसायला अत्यंत आकर्षक वाटत असली तरी एकंदर साहित्याच्या व जीवनाच्या प्रकृतीच्या दृष्टीने ती हीन मूल्य होती.वाङ्मयाच्या प्रांतÖŸÖ Æüया कालखंडात पंडितगिरीला , ¾ÖÖ¤ü¯Ö™üÝ¾ÖÖ»ÖÖ ,Ûú×¡Ö´Ö¯ÖÞÖÖ»ÖÖ ,¤üÜÖÞÖ¯ÖÞÖÖ»ÖÖ ,ÃÖÖ–ÖÖ¸ÞÖÝ¾ÖÖ»ÖÖ,¤ü³ÖÖ»ÖÖ , »ÖÖÛúÖ®ÖÖ¾ÖÖáÝ¾ÖÖ»ÖÖ ±úÖ¸ü ´ÖÆüÝ¾Ö †Ö»Ö.आमचे जीवन जसे गेल्या वीस - पंचवीस वर्षात अधिकाअधिक पोशाखी व यांत्रßÛú ²नत गेले.तसेच आमचे वाङ्मयही पोशाखी व ²नावटी होत चालले..." हया काळातील साहित्याचे ²Ö×Æ¸ÝÖ ²Ö¤ü»Ö»Ö ¯ÖÞÖ †ŸÖ¸ÝÖ ²दलेले नाही त्यामुळे हया काळातील साहित्याचे ²Ö×Æ¸ÝÖ “ÖÖŸÖÖ»Ö †ÃÖÖ»Ö ŸÖ¸ß †ŸÖ¸ÝÖ ´ÖÖ¡Ö ×®Ö:ÃÖÝ¾Ö होते पण वेगळया वाटा शोधणारे लेखन या कालखंडात –ÖÖ»Ö.

गांधीवाद, समाजवाद, नवमतवाद , मार्क्सवाद , जीवनवाद असे विविध वाद, विचारप्रवाह या काळात आले त्यामुळे नव्या ×¾Ö“ÖÖ¸ÖÓ®ÖÖ ¾ÖÖŸÖÖ¾Ö¸ÞÖ ³ारले गेले.या कालखंडामध्ये अनेक घडामोडी घडल्या.त्याचे पडसाद साहित्यरूपाने ´Ö¸ÖšßŸÖ †×³व्यक्त –ÖÖ»Ö. नवसाहित्य, नवकाव्य, किंवा नवी कादं²री या आज रूढ –ालेल्या शब्द प्रयोगांमधील ' ®Ö¾Ö 'Æü ×¾Ö¿ÖÂÖÞÖ ‹Ûú ×¾Ö¿ÖÂ™ü †ÖÞÖ ´ÖÆü¢Ü¾Ö¯ÖÞÖ अर्थाने ' आनन्तर्यसूचक ' आहे असे मला वाटते. अर्थात हे आनन्तर्य केवळ कालिक नसून काहीसे –ÖÖ®ÖÖŸ´ÖÛú †ÖÞÖ ³ÖÖ¾Ö®ÖÖŸ´ÖÛú आहे.वेगळया श²दांत सांगायचे –ाल्यास ज्या साहित्य प्रकारला आज आपण ' नव ' हे विशेषण जोडतो ते साहित्य केवळ कालमानानेच नव्हे तर एका वेगळया दृष्टीने फ्रॉइड,औद्योगीकरण आणि अस्तित्ववाद या तीन घटितानंतरचे साहित्य आहे.असे म्हणायÖ»ÖÖ Æü¾Ö.

दुसरे जागतिक महायुध्द,भारताचे स्वातंत्र्य या सर्व बाबींचा गडद परिणाम भारतीय समाजमनावर –ाल्यामुळे सर्वच पातळयांवर जीवनसंदर्भ बदलले.त्याचा परिणाम मराठी साहित्यावर –ााला.त्यातून नवीन वाङ्मयप्रवाह जन्माला आले.या काळात साहित्यामध्ये अ³ÖŸÖ¯Ö¾Ö ÛúÖŸÖß –ÖÖ»Öß.

स्वातंत्र्यप्राप्तीचा परिणाम सर्वच जीवनसंदर्भांवर –ााला." सभोवतालच्या सामाजिक - सांस्कृतीक पर्यावरणाशी सर्जनशील Ûú»Öावंताचेजैविक नाते असते आणि त्यामुळे पर्यावणातील परिवर्तनाचे पडसाद त्याच्या आविष्कृतींमधून अपहिहार्यपणे उमटणे क्रमप्राप्त असते.जर ते तसे उमटले नाहीत तर ती एक विकृती मानून तिच्या कार्यकारणांचा शोध घेणे आवश्यक ठरते.परिवर्तनशील समाजातील प्रत्येक समूहाला त्या परिवर्तनाच्या संद³र्ात अन्य समूहांशी आणि एकंदर समाजाशीच असलेल्या आपल्या संबधांच्या फेरविचार करावाच लागते.संथ समायोजनाच्या प्रक्रियेतूनही कालांतराने त्या समूहाची ही सर्व वैशिष्टये ²दलणार असतातच परंतु त्या प्रक्रियेच्या गतीवर हे सोडून स्वस्थ बसण्याऐवजी स्वत:च सहकारी चिंतनाच्या मार्गाने बदलण्याची धडपड करÞÖ ÃÖ²धित समूहाच्या आणि व्यापक समाजाच्याही दृष्टीने हितकर ठरणारे असते." हे सत्य नाकारता येत नाही.स्वातंत्र्याने या समाजात सुरू केलेल्या इष्टानिष्ट प्रक्रियाचे आणि चांगल्या ¾ÖÖ‡™ü“Ö ¯Ö×¸ÞÖÖ²Ö²Ö ÃÖÖ×Æत्यात उमटले पाहिजे.कलावंत हा संवेदनशिल असावा व त्यांने समाजातील सर्व घडमोडीचा साहित्यातूß®Ö †×¾ÖÂÛúÖ¸ü Ûú¸ÞÖ¾ÖÖ ŸÖÃÖÖ †×¾ÖÂÛ ार होत नसेल तर ती साहित्यकृती निकृष्ट दर्जाची ठरते.

स्वातंत्र्योतर नवे साहित्य आले त्यामध्ये समाजप्रवणता,समाजा³Ö´ÖÜÖŸÖÖ ÆÖŸÖß,ÃÖ´ÖÖ•Ö ²दलु लागला त्यांच्या जीवणजाणिवÖ“Ö ¾ÖÖÃŸÖ¾Ö चित्रण येऊ लागले.वेगळया प्रकारचे वेगळया जाणिवा व्यक्त करणारे लेखन या काळात –ÖÖ»Ö.‹Ûúण मराठीत साहित्यच या काळात आमूलाग्र वेगळे वळण घेत होते.नवसाहित्याची चळवळ उ³ाी राहत होती.ही एक वाङ्मयीन क्रांतीच होती व या क्रांतीचे शिल्पकार होते कवी बा.सी.मर्ढेकर त्यांनी जुन्या वाटा नाकारून नव्या वाटेने जाण्याचे काम केले.शरच्चंद्र मुक्तिबोध,विंदा करंदीकर ,पु .शि.रेगे , संदानं¤ü ¸ÝÖ ,ग.दि.माडगूळकर ,शांता शेळके ,वसंत बापट,मंगेश पाडगावकर यांची कविता स्वातंत्र्योतर काळÖŸÖß»Ö ´ÖÆü¢Ü¾Ö¯ÖÞÖ Ûú×¾ÖŸÖÖ ´ÖÖ®Ö»Öß जाते.गंगाधर गाडगीळ यांना मराठी नवकथेचे जनक मानले जाते.अरविंद गोखले, पु.³ÖÖ.³ावे ,व्यंकट¿Ö ´ÖÖ›ü÷ÖôûÛú¸ü , •Öß.‹.Ûú»ÖÛúÞÖá,Ûú´Ö»Ö ¤üÃÖÖ‡ ,Ãöß.¤üÖ.¯ÖÖ¾Ö¯ÖÖ»ÖÛú¸ü,¿ÖÛú¸ü¸Ö¾Ö खरात यांनी मराठी कथेला नवीन वळण दिले.म्हणून त्यांच्या कथेला नवकथा म्हटले जाते.मर्ढेकरांच्या कवितेने नवा मानदंड निर्माण केला.कथेमध्ये हे कार्य गंगाधर गाडगीळ यांनी केले तर स्वातंत्र्यांत्त¸ü ÛúÖÔÖ²ÖŸÖÖ»Ö ÃÖÖ.®ÖÖ.¯Ö>ÖÃÖ Æü ¯Ö×Æ»Ö ´ÖÖšü ÛúÖ¤ü²रीकर मानता येतील मधु मंगेश कर्णिक , गो.नी.दांडेकर , रणजित देसाई ,ना.सं.इमानदार,सु¸ÖŸÖß ôûÖ¡Ö´ÖÖ>ü ,¾ÖÃÖÖ–Ö¸ÝÖ ¯Ö™ü¾Ö–Ö®Ö,³ÖÖ»Ö“Ö¦ü नेमाडे ,भाऊ पाध्ये यांना महत्तवाचे कादंबरीकर मानले जाते.समीक्षा व वैचारिक लेखकामध्ये वा.ल.कुलकर्णी,द.ग.गोडसे,प्रभाकर पाध्ये , ¿Ö.¤üÖ.¯Ö>ÃÖ, ¸ÖÖ.¿Ö.¾ÖÖ®Ö»Ö²Ö, ŸÖÖ.´Ö.ÛúÖ»ÖÛúÞÖá , ¸Ö.³ÖÖ.¯ÖÖ™ÞÖÛú¸ü ,¸Ö.ŸÖÖ.•ÖÖ–Ö¾Ö , ×¤ü.Ûú. ²Ö>Ûú¸ü , ¯Ö.ŸÖÖ.ÃÖÖÆüÃÃ¡Ö²Ö–¤ü , ®ÖÖ.ŸÖÖ.ŸÖÖ¸ü ,ŸÖÖ.²ÖÖ.ÃÖÖ¸ü¤üÖ¸ü, मे.पु.रेगे , व य.दि.फडके इ. अनेक प्रति³ाशाली विचारवंतानी मराठी साहित्याचा चेहरा - ´ÖÖÆü¸ÝÖ ²Ö¤ü»Ö¾ÖÖ®ÖÖ ™ÖÛú»ÖÖ.

प्रत्येक कालखंडाची एक विशिष्ट अशी संवेदनशिलता असते.देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यामुळे मराठी साहित्यात एका नव्या ÃÖÓ¾Ö¤ü®Ö×¿Ö»ÖŸÖ`चा उदय –ाला.पण या देशातील सर्वसामान्य लोकांनी जी स्वप्ने रंगविली त्या स¾Ö¯®ÖÖ“Ö ´Ö®ÖÖ¸ü ÛúÖÃÖôû»Ö.ÃÖ¾Ö¯®ÖÖ“ÖÖ ±ú»ÖÖ¸Ö गळून पडला.या स्वातंत्र्यानंतरच्या परिस्थितीवर अक्षयकुमार काळे यांनी पुढीलप्रमाणे प्रकाश टाकला आहे. " स्वातंत्र्यानंतर मिळणाऱ्या ज्या ÃÖÖÛúÖÃ¾Ö¯®ÖÖ“Öß ×“Ö¡Ö ³ÖÖ¸ÝÖीयांनी रंगविली , ती पुढे - पुढे भंग पावली.वाढती लोकसंख्या , बकाल महानगरे, प्रचंड बकारी, कमालीचे दारिद्र, हळूहळू वाढत गेलेला दहशतवाद यामुळे ³ारतीय समाजजीवनात कायम असुरक्षिततेची ³ÖÖ¾Ö®ÖÖ , ¯Ö“Ö>ü ŸÖÖÞÖŸÖÞÖÖ¾Ö , ŸÖÖ–ÖÔ, ÃÖ¾ÖÖ¤ü®ÆßÞÖŸÖÖ , नैराश्य आणि वैफल्य निमार्ण –ाले.परात्मभावना वाढीस लागली. स्वातंत्र्याच्या ध्येयाशी एकरूप –ालेल्या स्वातंत्र्यपूर्वकाळातील सर्वसामान्य जनतेचे ध्येयनिष्ठा,त्याग³ावना ,समर्पणशीलता इत्यादी गुणांच्या अनुषंगानेच सामाजिक ,राजकिय आणि सांस्कृतीक पातळीवर ×¾ÖÛúÖÃÖ – ाालेला आढळतो तर स्वातंत्र्योत्तर काळात मात्र स्सखलनशील प्रवश्तींना खतपानी मिळून ³ÖÃ™Ö“ÖÖ¸ü ,ÃÖ×–ÖÃÖÖ–Ö¯Ö¯ÖÞÖÖ ,¤ü¯Ö™ß¯ÖÞÖÖ,ŸÖÖÛúÖ¯Ö, स्पर्धामयवृत्ती यांना अधिकाधिक वाव मिळावा व त्याचे प्रत्यंतर आजच्या रोजच्या जीवनात हरघडी येत आहे.समाजवादाच्या स्व्नांचा

"ÛŒÜú⁰"Û¸¡ ÆÛ‰ú®Û ³ÛÛ>¾Û»Û¿ÛÆß"ÛÛ"Û ÃÛÝÖÝÛ ×¾ÛÜúÛÃÛ –ाला.निम्न मध्यमवर्ग ²ÛÜúÛ¸ßÛ ¾Û ´ÛÆÛÝÛÛ‡Û ¡ÛÃÝÛ –ाला तर कनिष्ठ वर्ग दारिद्रयरेशेच्या ÜÛÛ»Ûß œÜú»Û»ÛÛ ÝÛ»ÛÛ.Ã¾ÛÛ³ÛÛ×¾ÛÜú¯ÛÞÛ ×ßÛ´ÛÛÞÛ –ालेल्या असंतोषाने संप, कामगारांचे लढे यांचे प्रस्थ वाढून राष्ट्रीय विकासाची गती रूध्द – ाली.फुटीरतावादी चळवळीनां ऊत येऊन राष्ट्रीय जीवन अस्थिरतेच्या वरवंटयाखाली ³Û¸¡>ßÛ ×ßÛ'ÛÛ»Û.▪ स्वातंत्र्याने सर्वसामान्य लोकांच्या ¯Û¤¸ß ×ßÛ¸Û¿ÛÛ"Û ¯Û>»Ûß.ÝÛ¸ß²Û -श्रीमंत यांच्यामध्यें ³ययानक दरी पडत गेली व सर्वसामान्यांच्या जीवनात अस्थिरता निर्माण –ÛÛ»Ûß. Æß अस्थिरता, उद्‌ध्वस्थ मानसिकता ,साहित्याचा आधार ठरली. पुढे अनेक साहित्यिकांनी त्याचा आविष्कार साहित्यातून केला.

लोकांच्यÛ †Û¿ÛÛ - आकांशा याच काळात पल्लवित –ाल्यात पण ते केवळ मृगजळ होते. याबाबत चंद्रकांत पाटील म्हणतात , " देशप्रेम आणि स्वातंत्र्याची नारे²ÛÛ•Ûß Üú¸ßÝÛ Ã¾ÛÛ£ÛÛÃÛÛšß Ãܢ۠"ÛÛ †ÛÞÛ †×–ÛÜúÛ¸Û"ÛÛ ¾ÛÛ¯Û¸¡ Üú¸ÞÛÛ¸ß ही पिढी होती.सामान्य माणसांच्या सुखदु:खापासून दूर गेलेल्या या पिढीला स्वांतत्र्यपूर्वीच्या आदर्शवादाचे आणि मूल्याधिष्ठित जीवनपध्दतीचे सोयरसुतकही नव्हते.क्वचित कुठे ÜúÛÆß ²×¬¤¾ÛÛ¤ß »ÛÛÜú †Û¯Û»ÛÛ क्षीण आवाज या प्रचंड कोलाहलात उंचावण्याचा एकेकटा प्रयत्न करीत होते.सामान्य माणसाच्या दैनंदिनÎ व्यवहारात स्वातंत्र्याने कुठलेही मूल³ÛÝÛ ¯Û×¸¾ÛÝÛßÛ '۸¾ÛßÛ †ÛÞÛ»Û ßÛÛÆß.▪ ü¾Û¯ßÛÛ"ÛÛ ´ÛßÛÛ¸Û ÜúÛÃÛÔ¡»ÛÛ , ÝÛ¸ß²Û †×–ÛÜú ÝÛ¸ß²Û ÝÛ¸¡ ÁÛß´ÛÝÛ †×–ÛÜú ÁÛß´ÛÝÛ ÆÛÝÛ ÆÛÝÛÛ.¯Û×¸¾ÛÛßÛÛ"Ûß ÜúÛÞÛÛÝÛÆß ×"ÛßÆ ×¤ÃÛÝÛ ßÛ¾ÆÝÛß.³Û´Û×ßÛ¸Û¿Û"ÛÛ ÜúÛ»ÛÜÛ>¡ •ÛÞÛ ÃÛºþ –ÛÛ»ÛÛ.

मराठी साहित्याचा संद³ार्त १९६० नंतरचा काळ अनेक घडामोडीच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा आहे.कारण याच काळात साहित्यक्षेत्रात साहित्यिक राजेशाही नष्ट होऊन खरी साहित्यिक लोकशाही सुरू –ाली. सर्वसामान्य लोकांना कळलेले शिक्षणाचे महत्व, त्यामुळे खेडयापाडयात –ÛÛ»Û»ÛÛ शिक्षणाचा प्रसार,राज्यघटनेने दिलेली लोकशाही, त्यामुळे सर्वांना विकासाची ,आपले मत मांडण्याची मिळालेली संधी सामुळे जी अनेक वर्षापासूनची कोंडी होती ती फुटली साहित्याच्या रूपाने त्या कोंडीच्या आविष्कार होऊ लागला.यामधील एक महत्त्वपूर्ण घटना म्हणजे १ मे १९६० ला महाराष्ट्र राज्याची स्थापना –ाली. उपेक्षित समाज दलित, आदिवासी मागासलेला समाज यांनी आपल्या उन्नतीची महास्वप्ने रंगवायला सुरूवात केली.नव्या विचारांची नवी जाणीव त्यांच्या मनात निर्माण होऊ लागली.कलावंत मग साहित्यातून नवा आशय आणि नवा अनु³Û¾Û ´ÛÛ>¡ »ÛÛÝÛ»Û.

याच काळात साहित्यक्षेत्रात अनेक चळवळी –ाल्यात ,नवे विचार प्रवाह †Û»ÛÝÛ¸¤×»ÛÝÛ, ÝÛÛ´ÛßÞÛ , •ÛßÛ¾ÛÛ¤ß, ´ÛÛŒÃÛ¾ÛÛ¤ß ,अस्तित्ववादी ,स्त्रीवादी इत्यादी विचार चळवळींनी प्रेरीत होऊन लेखकांनी आपली साहित्यनिर्मिती केली. या साहित्यिकांनी वेगवेगळया ¥Â™ßÜúÛßÛÝÛßÛ ×»ÛÜÛÛÞÛ Üú»Û. व मराठी साहित्याला समृध्द केले.यामुळे मराठीसाहित्य क्षेत्रात मो ठी स्थित्यंतरे घडून आली.मराठी साहित्याने ¾ÛÝÛÔ¡ ¾ÛÔ¡ÞÛ 'ÛÝÛ»Û.†Û´Û»ÛÛÝÛ ²दल घडून आले.नव्या प्रेरणा व नव्या विचाराने मराठी साहित्य खऱ्या अर्थाने एका गुलामगिरीतून ²ÛÛÆ¸¡ पडले.१९६० म्हणजे मराठी साहित्याचा स्वातंत्र्यदिन ठरावा.कारण ते आता स्वतंत्र –ाले आणि विविध स्वरूपामध्ये आविष्कार होऊ लागला. याच काळामध्ये साहित्यिक मंडळीमध्ये एक प्रकारचा जोम , उत्साह होता.एका पारंपारिक चौकटिमध्ये असणारे मराठी साहित्य चौकट मोडूßÛ पारंपारिक कलामूल्य पायदही तुडवू लागले.साहित्याचे स्वतंत्र्य असे वेगळेच विश्व निर्माण –ÛÛ»Û.

´Û¸ÛŠß साहित्य आपली पारंपारिक कात टाकून नवे रूप धारण करू लागले.जूनी मूल्ये ,नीतीच्या कल्पना, जुन्यÛ ÷Û´ÛÜú»¯ÛßÛÛ †ÃÛ सर्वच जे जुने हाते त्या मूठमाती देऊन नव्याने विचार करण्याची गरज वाटू लागली.व त्या नव्या अनु³Û¾Û ×¾ÛÂ¾ÛÛ"ÛÛ †Û×¾ÛÂŒ–ÛÃÛ Æ‰ú लागला.साहित्याचे स्वरूप पार ²दलून गेले त्यामुळे ते आमूलाग्र नवे वाटू लागले.एकूणच आमूलाग्र परिवर्तन हीच या साहित्याची प्रेरणा होती.या साहित्यामध्ये वास्तवाचे चित्र उमटललेले दिसते .या काळामध्ये लिखाण करणारे कवी,लेखक यांच्या संवेदनशिलतेला वेगवेगळया प्रकारची वैशिष्टये आहेत. वेगवेगळया विचारांचा वेगवेगळा परिणाम साहित्यिकांवर –ÛÛ»ÛÛ. ÝÛÛ विचार त्यांनी साहित्यातून आविष्कृत केलेला आहे.त्यामुळे पारंपारिक विचारांचा किल्ला याच काळात नेस्तना²ÛÝÛ ÆÛÝÛÛßÛ ×¤ÃÛÝÛÛ.

१९६० नंतर सामाजिक सांस्कृतिक राजकिय बदलाची चिन्हे वाङ्मयात प्रतिबिंबित होऊ लागली. या काळात मराठी साहित्याचे Ã¾Û°þ¯Û ¯ÛÛ¸¡ ²दलून गेले.आमूलाग्र परिवर्तन या साहित्यातून दिसून येते.साठोत्तरी काळात मराठी साहित्य क्षेत्रात निर्माण –ÛÛ»Û»ÛÛ ‹Üú सामर्थ्यवान विचारप्रवाह म्हणजे दलित साहित्य. सा साहित्याचा जन्म डॉ.²ÛÛ²ÛÛÃÛÛÆ²Û †Û²डकरांच्या मातृकोशातून –ाल्यामूळे डॉ.बाबासाहेब †Û²डकरांचे वैचारिक अधिष्ठान या साहित्याला आहे.त्यामुळेच या साहित्याची प्रमुख प्रेरणÛ †£ÛÛÝÛ"Û >Û.²ÛÛ²ÛÛÃÛÛÆ²Û †Û²Û>¡Üú¸¡ †ÛÆÝÛ. Æß सर्व साहित्यिक नम्रपणे ,कृत-तापूर्णक त्यांच्या प्रेरणेचा उल्लेख करतात.त्यामुळे या साहित्याला आज आं²डकरवादी साहित्य म्हणून ओळखल्या जाते.हजारो वर्षापासुन चालत आलेल्या समाजव्यवस्थेने आणि अस्पृश्यतेची चटक्यांची इलित समाज पोळून निघाला होता.¶ÞÛ >Û.²ÛÛ²ÛÛÃÛÛÆ²Û †Û²डकराच्या प्रेरणेने दलित समाज शिक्षण घेऊ लागला. त्यांच्या धार्मिक, शैक्षणिक ,रÛ•ाकिय विचाराचा परिणाम दलित समाजावर होऊ लागला त्याचा परिणाम दलित चळवळीतील लेखक आपले अनु³व आणि विचार साहित्यातूनÛ ´ÛÛ>¡ »ÛÛÝÛ»Û.

प्रस्थापितविरोधी संवेदनशीलतेतून जन्माला आलेल्या साहित्यधारांचे खरे तेज प्रकट –ाले ते स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात विषेशत: १९६० नंतरच्या काळात दलित साहित्य व आधुनिक ग्रामीण साहित्य प्रवाहांच्या रूपाने.मार्क्सवादी साहित्यिकांना जी गोष्ट कधीच साध्य Üú¸ÝÛÛ †Û»Ûß ßÛÛÆß,¯ÛÜú²हुना ती करणे मनातही आले नाही,ती गोष्टया दोन साहित्य चळवळींनी करून दाखविली.त्यानी मराठी सारस्वताला मध्यमवर्गीय परिघाच्या ²ाहेर ओढून काढले.त्याला गावकुसा²ÛÛÆ¸¡ ßÛ»Û.¿ÛÝÛÜú×न्यांच्य चंद्रमोडी –ोपडयांचे दर्शन घडविले उपेक्षित ग्रामीण ³ागातील आया²हिणींच्या दुखःवेदनांचे निःश्वास त्याला एकविले.ग्राथिक ³ÛÛÂÛÛ ×–Û>¡ÜúÛ°þßÛ ¤ß‰úßÛ ²ÛÛ»Ûß ³ÛÛÂÛ»ÛÛ ´ÛÛßÛÛ"Û ÃÛ£ÛÛßÛ ×´ÛÔ¡¾ÛÛßÛ दिले.आपापल्यÛ ÃÛ´ÛÛ•Û×¾Û³ागांच्या अस्मितेची प्रतिष्ठापना करीत असतानाच एकूण मराठी सारस्वताला नवे वै³व या प्रवÛÛÆÛßÛß ×´ÛÔ¡¾ÛÛßÛ दिले. आपापल्या समाजवि³ागांच्या अस्मितेची प्रतिष्ठापना करित असतानाच एकुण मराठी सारस्वताला नवे वेभव या प्रवाहांनी मिळवून दिले.

†Ö²ंडकरवादी साहित्य हे एक मूलगामी चळवळ म्हणून समोर आले.समताधिष्ठित समाजमिर्तिती हा या साहित्याचा हेतू असून ÃÖ´ÖÖ×•ÖÛú ²ÖÖ×¬Ö»ÖÛúß"ÖÖ †Ö×¾ÖÂÛúÖ¸ü Æü साहित्य करते.नकार,विद्रोह, मानवता ,वि-ाननिष्ठ दृष्टी ही त्यांची प्राण³ूत तत्व आहेत.त्यामुळे समकालीन मराठी साहित्य विश्वास आपले आगळे वेगळे स्थान या साहित्याने निर्माण केले आणि त्याने म¸ÖŠß ÃÖाहित्याला समृध्द आणि ÃÖ¯Ö®Ö ²Ö®Ö×¾Ö»Ö.

»Ö‘Ö - अनियतकालिकांची एक वाङ्मयीन चळवळ आली. रमेश समर्थ यांचे ' ¿Ö²¤ü ' Æü ¯Ö×Æü»Ö »Ö‘Ö - अनियतकालिक आले.त्यानंतर अनेक लघु - अनियतकालिके आलित या सर्व लघु - अनियतकालिकÖंनी वाङ्मयीन क्षेत्रात प्रचंड स्वरूपाचे कार्य केले आहे. साहित्यातील मक्तेदारी मोडून काढली.साहित्यातील सÖÛú×ŸÖÛúŸÖÖ ´ÖÖ>®Ö Ûúödü»Öß.²ंडाचा वनवा पेटविला , पाश्चात्य साहित्याची ओळख Ûúºþ®Ö ×¤ü»Öß, ×¾Ö×¾Ö¬Ö ³ारतीय व जागतिक ³ाषातील साहित्याचे वेळोवेळी अनुवाद केले. त्यामुळेच ही "ÔÖ¾ÖÔü ´ÆüÞÖ•Ö ' नव्या आ³ÖÖÔÖ"ÖÖ ¿ÖÖ¬Ö ¡ü ' †ÖÆü †ÃÖ ¾ÖÖ™ü »ÖÖÝÖ»Öê. ¸üÖ¾Ö¦ü ‘Ö¾Öôß ´ÆüÞÖŸÖÖŸÖ, "आपल्या नावातून ,आकारातून, मांडणीतून, लेखनातून अनेक निरर्थक वाङ्मयीन संकेत मोडले.त्यांनी ग्राथिक भाषेची जडत्व कमी केले,तिचा लवचिक¯ÖÞÖÖ ¾ÖÖœü¾Ö»ÖÖ. †Ûú×Ÿ´Ö,´ÖÖÛúÔß , ÃÖÖ¬Öß ³ाषा ही या चळवळीची स्वातंत्र्यत्तर मराठी साहित्याला मोठीच देणगी मिळाली.▪ यामुळे एक वाङ्यमयीन चळवळ उ³Öß -ााली,त्याचा परिणाम साठोत्तरी मराठी साहित्यावर -ाला.त्यातून अनेक कवी - लेखक नव्या प्रेरणा घेऊन उदयाला आले.

प्रस्थापितांच्या वाङ्मयीन संघर्षातून लघु - अनियतकालिकांचा जन्म -ााला.कलावंताचे स्वतंत्र्य अस्तित्व असावे,त्यांनी रूढ ¯ÖÖ¸ü¯ÖÖ×¸üÛú ,ÃÖÖÛú×ŸÖÛú ²ÖÖ²ींच्या गुलामगिरीत न राहता मुक्त आविष्कार साहित्यातून त्यांनी करावा या विचारांनी ही लघु - अनियतकालिके Ûú™²ाध्द असल्याचे दिसते.या लघु - अनियतकालिकांनी मराठी साहित्याला एक वेगळे परिणाम प्राप्त करून दिले आहे.मराठी वाङमयात मोलाची भर टाकणारी एक महत्वाची वाङ्मयीन चळवळ म्हणून लघु - अनियतकालिकाकडे ²Ö‘ÖŸÖ»Ö •ÖÖŸÖ.

‡ÝÖ•Öß ³ाषेचे व पाश्चात्य विद्येचे अध्ययन सुरू -ााले. हा आधुनिक यÝÖ"ÖÖ †Ö¸ü³ाच होता.त्यामुळे राजकिय स्थित्यंतराने मराठी साहित्यात आमूलाग्र स्थितंतर घडून आले.व येथूनच मराठी साहित्याच्या वाटचालीला सुरूवात -ााली. तिथपासुन १८८५ पर्यंतच्या काळाला ' †¾ÖÖ»Ö ‡ÝÖ•Öß कालखंड ' किंवा ' अर्वाचीन मराठी वाङ्मयाचा कालखंड ' असे म्हटले जाते. ता १८८५ ते १९२० हया कालÜÖ>ÔŸÖß»Ö साहित्याला ' आधुनिक साहित्य ' अशी सं-ाा दिली जाते.या कालावधीत निर्माण -ÖÖ»Ö»Ö ´Ö¸ÖŠß ¾ÖÖ'ˆमय हे आधीच्या वाङ्मयापेक्षा ÃÖ´ÖÛúÖ»Öß®Ö ÃÖÖ´ÖÖ×•ÖÛú •ÖÖ¾Ö®ÖÖ¿Öß †×¬ÖÛú ¯Ö´ÖÖÞÖÖŸÖ ×®ÖÝÖ×›üŸÖ -ाालेले दिसते. व १९२० ते १९४५ या कालखंडालाही अर्वाचीन व आधुनिकतेचा कालखंडा मानले जाते.नव्या विचाराचे प्रवाह , नव्या जाणिवा व्यक्त करणारे साहित्य या कालखंडात निर्माण -ÖÖ»Ö.1945 ¯ÖÖÃÖ®Ö ŸÖ 1960 पर्यंतच्या कालखंडाला नवसाहित्य म्हटले जाते.ग्रामीण साहित्य ,दलित साहित्य , जनसाहित्य, स्त्रियांचे साहित्य ,इत्यादी अनेक नव्या प्रवाहानी तर अस्तित्ववादी , मार्क्सवादी या पाश्चात्य विचारप्रवाहानी तर विचारप्रवाहानी मराठी साहित्याने दालन या काळात संपन्न केले. हया साहित्याची प्रेरणा , आशय आणि समाजातील सर्व स्तारावरिल लेखकवर्ग लिहायला लागला,त्यामुळे नवीन अनु³Ö¾Ö×¾ÖÀ¾Ö ÃÖ´ÖÖ¸ü आले.व एक नवी दिशा त्यांनी मराठी साहित्याला दिली.

×®ÖÂÛúÂÖ :-

1) या कालखंडात अनेक घडामोडी घडल्या त्याचे पडसाद साहित्यरूपाने मराठीत अ³Öव्यक्त -ÖÖ»Ö.
2) 1960 नंतर मराठी साहित्यात एका नव्या संवेदनशिलतेचा उदय -ÖÖ»ÖÖ.
3) साहित्यातील राजेशाही नष्ट होऊन खरी साहित्यिक लोकशाही सुरू -ÖÖ»Öß.
4) मराठी साहित्यात आमुलाग्र ²Ö¤ü»Ö -ÖÖ»ÖÖ

ÃÖ¤ü³Ö ÝÖÏ£Ö :-

1. ¾ÖÖ.»Ö.ÛúÖ»ÖÛúÞÖá - ' वाङ्मयीन मते आणि मत³ेद ' , पॉप्युलर प्रकाशन , मुं²Ö‡ 1949.
2. ³ÖÖ.»Ö.³ÖÖÔü - समकालीन साहित्य :प्रवृत्ती आणि प्रवाह (संपा.) विजय प्रकाशन नागपूर 1985.
3. अक्षयकुमार काळे -' अर्वाचीन काव्यदर्शन ' ²Ö®ÖÆü¼ß ¯ÖÛúÖ¿Ö®Ö ,®ÖÖÝÖ¯Öã¸ü 1999.
4. ¸üÖ¾Ö¦ü ‘Ö¾Öôß - ' प्रदक्षिणा खंड दुसरा ' कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन विजयनगर पुणे 2000.